

BORIS PATERNU

Čas kritika Josipa Vidmarja je minil in je že kar daleč za nami. Pregretosti ene ali druge vrste, ki so jih povzročale njegove izrazite in nepopustljive presoje književnosti in gledališča, so se ohladile. Vidmar postaja zgodovina in obrisi njegovega mesta v njej vse bolj razločni. Seveda pa je zgodovina umetnosti, tudi literarne, in razmišljanj o njej nekaj, kar lahko seže čez zgodovino samo, saj resnična kultura ne pozna staranja. Tako bo tudi z marsikatero njegovo sodbo.

Če bi kot literarni zgodovinar moral iz obsežnega Vidmarjevega opusa izbrati eno samo misel kot zanj izhodiščno in temeljno, ne bi veliko okleval. Izbral bi misel o avtonomnosti literature nasproti svetovnemu nazoru, se pravi ideologijam. Med enim in drugim je potegnil zelo strogo črto. Še več, navzočnost zavestnega svetovnega nazora v umetniškem delu je štel za okvaro. Pred svoje sodobnike, slovenske pesnike in pisatelje, je postavil ostro dilemo: ali si umetnik, ko ustvarjaš, ali pa si katolik, marksist, ničejanec, se pravi izpovedovalec nazora. Če to Vidmarjevo stališče, ki bi mu globlje mišljenjsko zaledje lahko iskali vse od Kanta do Croceja, presojamo v kontekstu takratne slovenske književnosti in kritike, ni mogoče mimo ugotovitve, da je bilo smiselno in potrebno. Književnost je bila še posebej od tridesetih let naprej pod novimi, silovitimi ideološkimi pritiski z obeh strani, z desne in leve. Vidmar je brez omahovanja stopil na čelo boja za njeno elementarno prostost, zasidrano nikjer drugje kot v osebni naravi ustvarjalca samega, njegovem daru in moči. Ta nastop je po vojni, v začetku petdesetih let, ponovil še enkrat, v polemiki z Borisom Zihrlom in sovjetsko estetsko dogmatiko.

Vidmarjev boj za pravico književne kulture do njene avtonomnosti pa ni bil samo neka osebna, vidmarjanska epizoda tedanjega časa; njegovo početje se globinsko navezuje na neko trajnejšo, zgodovinsko in tipološko lastnost naše književnosti. Ta je bila namreč že od nekdaj in iz razumljivih zgodovinskih razlogov tip književnosti, "preobremenjene z nacionalno funkcijo", kot bi rekel J. Mukašovský, zato so bile njene lastne "literarne funkcije" močno zavrte. Seveda pa "nacionalna funkcija" ni bila sama, za seboj in vase je potegnila še druge ideološke funkcije – moralistično, versko in politično – ki so zlahka zavzele vodilna mesta. Prešeren in Čop sta bila prva in velika izjema v tem, da sta si zastavila za cilj visoko razvito poezijo in pojmovala njen estetski vzpon za nacionalno dejanje. Prešeren je po Kopitarjevi slovniški promociji slovenskega jezika dosegel še njegovo višjo, estetsko promocijo. In Čop je bil prvi Slovenec, ki je literaturo definiral kot avtonomno umetnost. V oceni Manzoni je zapisal, da roman dejansko ne sodi niti v območje morale niti v območje zgodovine, temveč v območje poezije.

Toda Prešeren in Čop sta dolgo ostala osamljen pojav ob širokem večinskem toku književnosti kot bolj ali manj razločne didaktike, vzgojnosti ene ali druge vrste. Misel o zares svobodni književnosti se je znova vidneje uveljavila šele v času moderne, od koder je navsezadnje pognal tudi Vidmar. Prevlada drugih, neliterarnih funkcij v dojemanju literature se je pokazala tudi v preprostem dejstvu, da so Slovenci kot majhen in ogrožen narod potrebovali, imeli in tudi častili veliko povprečnih pesnikov, niso pa prenesli velikega pesnika. Josip Vidmar je bil kritik, ki je kmalu začutil to globljo zgodbo naše književnosti in znova, pa tudi odločno udaril v smer njene prostosti in avtonomnosti.

Toda tudi pri njem je prišlo do paradoksa, od daleč nekoliko podobnega Stritarjevemu in še kakemu drugemu. Stritar je z velikim zamahom začel svoj boj za pesniško prostost in kakovost, končal pa v literarnem moralizmu. Vidmar je po ukazu svoje aktivne narave, pa tudi narodne in moralne zavesti stopil v politiko: med vojno v samo središče narodnoosvobodilnega boja in socialne revolucije. Obstaja vrsta pričevanj, da je tudi v tem življenjskem položaju branil umetnost pred ideološkim nasiljem in političnim pragmatizmom. Toda najbrž bi bil čudež, če bi sredi tako totalne družbene akcije literarni kritik popolnoma prevladal politika. Vsi vemo za znamenja njegovih zastranitev, popušcanj in molka. Kot študent sem leta 1948 v Operi poslušal njegov govor ob Župančičevi sedemdesetletnici. Šokirala me je nenadna misel, da je bila literatura vse od Aristofana naprej napadalna do družbe, zdaj pa, ko se rojeva nova družba, bo tudi v literaturi prišlo do pomembnega preobrata. Še veliko bolj očitno so v Vidmarjevih presoajah politične funkcije zmagale nad literarnimi v letih 1951 in 1952 ob ocenjevanju Kocbekovih novel v zbirki *Strah in pogum*. Do opaznejšega preloma je nato prišlo v omenjeni polemiki z Ziherlom.

Vidmar je znova branil suverenost književnosti, vendar znotraj svojega estetskega in moralnega nazora, ki se je močno zamejil v klasiko. Podobno kot nekoč estetik Friedrich Th. Vischer je postajal kritično pozoren do vseh procesov,

ki so pomenili osamosvajanje oziroma dezintegracijo posameznih sestavin umetniškega dela iz nekoč bolj ali manj uravnovešene koeksistence med njimi. Tako je bil na primer pripravljen nastopiti proti osamosvojeni, nenadzirani moderni fantastiki, prav tako pa je zavzeto nastopil v njeno obrambo, ko jo je pregnal razumarski, pritlehni realizem.

Modernizmu je načelno nasprotoval in bil do njega včasih celo nestrpen; toda tu in tam je zmogel popustiti. Ko sem v uredniškem odboru elitne zbirke *Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev* predlagal izbor pesmi Daneta Zajca, je najprej zamahnil s svojim znanim: "To ni nič!" Pognal me je v ugovor, toda na naslednji seji je popustil. Nato je v zbirko sprejel celo Tomaža Šalamuna, le pri Venu Tauferju ni odnehal. Njegov najbolj občuten antipod pa je verjetno ostal Edvard Kocbek. Ko sem ga povprašal, kaj misli o njegovih pesmih, je bil zelo kratek: "Meglenice!"

Doživel in preživel pa je tudi silovite napade drugače mislečih, še posebej mladih. V *Pavlihi* smo brali neko precej trdo šalo. Na vprašanje, kakšna je razlika med Dedkom Mrazom in Josipom Vidmarjem, je sledil odgovor: "Razlika je ta, da Dedek Mraz razveseljuje slovenske otroke, Josip Vidmar pa slovenske politike." Toda kljub vsemu temu ga nikoli nisem videl resnično jeznega. Kot da ni Slovenec.

To je samo nekaj bežnih fragmentov o Josipu Vidmarju, ne glede na njegove zastranitve pomembnem in verjetno največjem slovenskem literarnem kritiku. Čas, v katerem je živel, je bil krut in zgodovinsko usoden; viharju se Vidmar ni izognil niti kot človek, niti kot kritik, niti kot politik, vanj se je podal s skrajnim osebnim tveganjem. Kdo in kako bi lahko pri tem ostal samo literarni esteta? Čeprav to v resnici nikoli ni nehal biti. Na primer na Rogu, poleti 1942, je sredi tako rekoč na smrt obsojene partizanske družine pogruntal zanimivo, izvirno in do kraja strnjeno oznako literarnih zvrsti. Glasila se je: "Lirika je dogodek v človeku, proza je človek v dogodku in dramatika je dogodek iz človeka." Definicija je še danes vredna znanstvene pozornosti. To je bil Josip Vidmar, v vsakem položaju zanimiv, en sam in nikomur podoben.